

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 86^e jaargang • april 2013 • losse verkoop €2,50

Oud Utrecht 2

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Johanna Westerdijk, eerste vrouwelijke hoogleraar

Utrechtse sporen van slavernij

Vosseveld en de zorg voor kwetsbare kinderen

Inkoop, verkoop, verhuur,
restaurantie, stemmen,
onderhoud, concertservice

Importeur van Fazioli

Dealer van Yamaha, Schimmel, Seiler

Ruim aanbod occasions

Nieuwendaal 66, 3985 AE Werkhoven

tel 0343 55 15 77 | fax 0343 55 20 59

www.evertsnel.nl | info@evertsnel.nl

GRESNIGT

&

VAN KIPPERSLUIJS

Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een
advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht,
IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een
gedegen aanpak en een persoonlijke benadering.
Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten
al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

de lantaarn spreekt

wandel- en vaarroutes langs
de Utrechtse grachten

Onder deze titel presenteert Vereniging
Oud-Utrecht ter gelegenheid van het
90-jarige jubileum een gids met teksten
en foto's van alle Utrechtse lantaarn-
consoles. Op zaterdag 16 maart vanaf
12.00 uur wordt het boekje feestelijk
ingeluid met bootvaarten en wandeling-
en. U bent daarbij van harte welkom.
U hoort nog van ons!

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen
van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets
Grafiservices is gespecialiseerd in
vellen offset en bedient zijn nationale
en internationale opdrachtgevers
vanuit twee locaties. Van advies tot
persoonlijke begeleiding van pre-media,
nabewerking, pre-distributie tot
distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

Grafiservices

Utrecht

T 030 - 282 28 22

Eindhoven

T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl

rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets Grafiservices is onderdeel van Roto Smeets Group.

VAN ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

32

Patricia Faasse

'Werken en feesten vormt schoone geesten'

*Johanna Westerdijk, de eerste vrouwelijke
hoogleraar van Nederland*

37

Signalement

38

Esther Captain

Driehonderd gulden per vrijgelaten slaaf

Slaveneigenaren in Utrecht en de afschaffing van de slavernij in 1863

44

Maurice van Lieshout

De lange weg naar Vosseveld

*Totstandkoming en pioniersjaren van een
kinderpsychiatrische kliniek, 1950-1980*

50

Leen Dorsman

Wegbereider van moderne geschiedbeoefening

Het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht (1845-1969)

Utrechtse historische verenigingen 2

52

Llewellyn Bogaers

Weerbarstig boek over collectie Aartsbisschoppelijk Museum

Boekbespreking

55

Agenda en berichten

Neutrale wetenschapper

Johanna Westerdijk was de eerste vrouwelijke hoogleraar in Utrecht én Nederland. Als plantenziektekundige deed ze toonaangevend onderzoek en ondersteunde ze andere vrouwelijke onderzoekers. Haar principiële wetenschappelijke neutraliteit botste uiteindelijk met de politiek van de jaren 30 en 40.

Slaven en slavenhouders

Sporen van slaven, slavenhouders en voorstanders van de afschaffing van de slavernij zijn ook in Utrecht te vinden. Graf- en gevelstenen, namen en archiefstukken leiden naar Utrechters die als plantage-eigenaar, tot slaaf gemaakte of tegenstander van slavernij geschiedenis schreven.

Kwetsbare kinderen

In 1969 opende de kinderpsychiatrische kliniek Vosseveld in Soest haar deuren. Vorig jaar kwam er een eind aan een bijzondere instelling op een bijzondere locatie. Het was het geesteskind van kinderpsychiater L.N. Kamp die zijn droom pas na 20 jaar realiseren kon. Kroniek van de totstandkoming en pioniersjaren.

□ OMSLAG: JOHANNA WESTERDIJK GESCHILDERD IN 1952 DOOR JACOB BRUIJN. FOTO CEES DE JONGE | COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT.

Johanna Westerdijk omstreeks 1900.

□ PRIVÉCOLLECTIE R. FEENSTRA

‘Werken en feesten vormt schoone geesten’

Johanna Westerdijk, de eerste vrouwelijke hoogleraar van Nederland

Er zijn altijd wel redenen om mensen van deelname aan de wetenschap uit te sluiten. Onvoldoende vooropleiding is er daar nog steeds een van. Sommige barrières zijn inmiddels geslecht, zoals vrouw zijn of geen religie hebben. Johanna Westerdijk (1883-1961) heeft ze in haar jeugd één voor één te horen gekregen. Het maakte haar naar eigen zeggen ‘een beetje opstandig’ en dat is terug te zien in haar levensloop. De eerste vrouwelijke hoogleraar van Nederland weigerde zich naar heersende conventies te schikken: wie geschikt was voor de wetenschap, was welkom in haar laboratorium.¹

In 1917 wordt Johanna Westerdijk, 33 jaar oud, benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de plantenziektkunde aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Haar route naar het profesoraat verliep echter via vele omwegen en getuigt van buitengewoon veel lef en creativiteit.

Als geboren en getogen Amsterdamse volgt Westerdijk tussen 1900 en 1904 colleges in de biologie aan de Universiteit van Amsterdam, maar ze mag geen academische examens afleggen, omdat ze geen HBS-diploma heeft. In plaats daarvan doet ze in 1904 het staatsexamen voor de middelbaar-onderwijsakte K IV, dat haar de bevoegdheid geeft op een middelbare school les te geven in de biologie. Maar Westerdijk wil méér: ze wil haar academische inspanning met de daarmee corresponderende titel bekronen. In Nederland kan dat niet. De onderwijsakte geeft geen recht om te promoveren. Via bemiddeling van haar leermeester Hugo de Vries - hoogleraar botanie aan de Universiteit van Amsterdam - blijkt echter een bevriende collega in München bereid haar als gast in zijn laboratorium op te nemen.

‘Eine Frau, ohne Religion?’

Begin 1905 vertrekt Westerdijk vol goede moed naar München om daar aan haar dissertatie, over het gedrag van levermossens, te gaan werken. Tot haar grote ontzetting weigeren de autoriteiten aan de Ludwig Maximilian Universität haar echter netjes in te schrijven. ‘Eine Frau, ohne

Als lid van de 'Eik & Lindeclub van bonafide biologen' in café Eik & Linde nabij de Amsterdamse hortus. Westerdijk in witte blouse.

□ UVA BIJZONDERE COLLECTIES | COLLECTIES ARTIS BIBLIOTHEEK

Religion?' De secretaris van de universiteit kijkt haar stomverbaasd aan. Mensen zonder religie gelden hier als staatsgevaarlijk, legt haar gastheer, professor Karl Goebel, haar gniffelend uit. Maar hij zal haar niet wegsturen, belooft hij haar, want ach, 'die Frauen arbeiten ja eben so schlecht wie die Männer!'

Westerdijk werkt onder Goebels leiding een half jaar aan haar onderzoek. Bij wijze van grote uitzondering hebben de heren van de universiteit haar als 'toehoorderes' geregistreerd, maar promoveren is vanwege die status andermaal uitgesloten. Westerdijk informeert vervolgens bij de Universiteit van Genève of ze daar misschien haar doctorsgraad mag halen, maar de autoriteiten vinden dat een vreemde vraag: studeren in Duitsland en dan in Zwitserland promoveren? Uiteindelijk wijkt ze uit naar Zürich, waar ze via bemiddeling van Goebel, en dankzij het liberale klimaat aan de jonge universiteit, alsnog in maart 1906 de doctorstitel verwerft.

Op voorspraak van Hugo de Vries wordt ze in diezelfde maand nog benoemd tot directrice van het particuliere *Phytopathologisch Laboratorium Willie Commelin Scholten* in

Amsterdam - tegen een minimaal salaris en met weinig vooruitzichten op verbetering. Het Laboratorium is klein en vanwege zijn ligging nauwelijks geschikt voor gedegen plantenziektkundig onderzoek. Maar Westerdijk probeert er het beste van te maken, al verhuult ze in privékringen niet hoe vreselijk ze het leven in de stad vindt, en hoe enorm ze naar 'buiten' verlangt. 'De mensen zijn toch zoo raar zwaar en dik-degelyk hier,' klaagt ze bij haar boezemvriendin To Sluiter. 'k Weet nog altijd niet of ik uit een gekkenhuis kom of dat de mensen in Zürich normaal zijn en hier dood en akelig [...] Amsterdam is om te spugen. Menschen zijn dood en saai, alles 't zelfde.' Elke minuut van haar vrije tijd brengt ze in Zwitserland door, waar ze naar hartelust gaat skiën, rodelen en sneeuwballen gooien.

Haar vooruitzichten lijken te verbeteren als Frits Went, hoogleraar botanie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, haar net voordat ze in 1913 op een lange studiereis naar Nederlands-Indië gaat, langs zijn neus weg vraagt, of ze er bezwaar tegen zou hebben om als buitengewoon hoogleraar zijn leerlingen een paar uur per week iets bij te brengen over de

Patricia Faasse

Freelance wetenschapshistorica, verbonden aan het Descartes Centre van de Universiteit Utrecht. Zie ook: www.patriciafaasse.nl

plantenziektekunde. 'Ik had nooit gedacht dat U mij zoo'n deftigen titel zoudt verleen', antwoordt Westerdijk hem blij verrast. 'Ik keek ervan op.' Maar het duurt nog tot 1917 eer Westerdijk als eerste vrouw in Nederland eindelijk de toga om de schouders kan hangen.

'Baarn, c'est une féerie'

Voor Johanna - Hans - Westerdijk betekent het professoraat niet alleen de erkenning van haar wetenschappelijke of didactische kwa-

Johanna Westerdijk tussen Catharina Cool (links) en levenslange boezemvriendin Catharina ('To') Sluiter, ca. 1913.

□ CENTRAAL BUREAU VOOR SCHIMMELCULTURES

In hoogleraarstoga, 1917.

□ ALETTA, INSTITUUT VOOR VROUWENGESCHIEDENIS

liteiten. Het geeft haar ook de mogelijkheid korte metten te maken met de in haar ogen onrechtvaardige uitsluitingspraktijken. Voor haar staat de toga, het uniform van de wetenschap, net als in de rechtspraak, symbool voor de ultieme neutraliteit. Wie haar draagt, hoort per definitie onbevooroordeeld te zijn. Welke vooropleiding, welk geslacht, welk geloof, welke huidskleur, welke burgerlijke status of welke politieke overtuiging een student heeft - dat doet er volgens haar simpelweg niet toe. Het enige dat in haar ogen telt, is de vraag of iemand wel de ambitie heeft om wetenschap te bedrijven. Luiheid, slordigheid, desinteresse: dat zijn volgens Westerdijk redenen voor discriminatie - maar geloof, geslacht, ras of politieke overtuiging zijn dat principieel niet.

Het keerpunt in haar carrière komt in 1920, als ze met haar laboratorium naar Villa Java in Baarn verhuist. Eindelijk 'buiten', eindelijk verlost van het benauwde Amster-

dam, eindelijk de ruimte om haar vleugels uit te slaan. Eindelijk kan Westerdijk ook haar ideaal in praktijk brengen. Vrouwen die in Villa Java de plantenziektekunde willen leren, prima - zolang ze hun best maar doen. Voor mannen idem dito. Abraham van Luijk, haar eerste assistent, werkt zelfs meer dan dertig jaar in haar laboratorium, hoewel hij nooit een universitaire studie gevolgd heeft. Voor een jonge Zwitserse studente, die bij haar schimmels wil komen bestuderen, maar daar nog geen enkele ervaring mee heeft, staat de deur wijd open. Een groep Zuid-Afrikaanse studentes, die wil komen kennismaken met de Nederlandse wetenschap, leidt ze het liefst persoonlijk rond.

Binnen een mum van tijd wordt Villa Java het centrum van de universitaire plantenziektekunde. Studenten reizen af en aan, promovendi leveren als aan de lopende band proefschriften af, geleerden uit binnen- en buitenland worden door Westerdijk met inmiddels legendarisch geworden gastvrijheid onthaald. Mede daardoor groeit de faam van Villa Java tijdens het interbellum tot in alle hoeken van de wereld. 'Baarn, c'est une féérie', zuchtte een Franse bioloog eens na een bezoek aan de Villa tegen Went. Westerdijks levensmotto, 'werken en feesten vormt schoone geesten', ooit in steen gebeiteld boven de deur van koetshuis Madoera in Baarn, is daar nog steeds te lezen - al is het laboratorium inmiddels twintig jaar geleden gesloopt.

Principieel standpunt

In 1935, op haar 52e, bezet Westerdijk sleutelposities in de wetenschap. Ze is dan behalve directrice van twee onafhankelijke instituten - naast het plantenziektekundig laboratorium ook het *Centraal Bureau voor Schimmelcultures* - en dubbel hoogleraar - sinds 1930 ook aan de Universiteit van Amsterdam - tevens hoofdredacteur van het toonaangevende *Tijdschrift voor Plantenziekten*, voorzitter van wetenschappelijke verenigingen en lid van vooraanstaande genootschappen. Van 1932 tot 1936 is ze bijvoorbeeld presidente van de *International Federation of University Women* (IFUW), de internationale pendant van de *Vereniging voor Vrouwen met een Academische Opleiding*.

In die laatste hoedanigheid ziet Westerdijk zichzelf geconfronteerd met de principes waarop haar levensovertuiging tot dan toe gestoeld is. Als fascistische en nazistische overheden Italiaanse en Duitse wetenschappelijke verenigingen dwingen hun Joodse leden uit te sluiten van deelname aan het academische leven, moet ook het bestuur van de IFUW stelling nemen. Laat het dit gebeuren - of verzet het zich hier principieel tegen?

Vanwege haar vele internationale contacten is Westerdijk al lang op de hoogte van het opkomend antisemitisme in Duitsland en elders. Ze gruwet ervan. Haar hele leven heeft ze zich ertegen verzet dat anderen bepalen wie er wel en niet aan de wetenschap mogen meedoen.

Vila Java in Baarn, ca. 1923.

□ ALETTA, INSTITUUT VOOR VROUWENGESCHIEDENIS

Tijdens een bestuursvergadering van de IFUW in 1934 in Boedapest grijpt ze de gelegenheid om daar openlijk tegen in het geweer te komen. Onder haar leiding neemt het bestuur een resolutie aan: 'het doel van onze vereniging is het stimuleren van begrip en vriendschap tussen alle universitaire vrouwen van de wereld, ongeacht hun ras, religie of politieke overtuiging, om zo sympathie en onderlinge behulpzaamheid te kweken tussen alle landen.' Deze resolutie vat in één zin alles samen waar Westerdijk haar hele leven al in gelooft. Direct hierop volgt een tweede bepaling: wie zich niet aan deze resolutie houdt - en wie dus wél vrouwen van deelname aan het academische leven uitsluit op grond van ras, religie of politieke overtuiging - die mag zélf niet meer meedoen. Die wordt dus zelf ook uitgesloten.

De Boedapest-resolutie verwoordt een uiterst principieel standpunt, dat makkelijk te herleiden is tot de reden waarom de IFUW direct na de Eerste Wereldoorlog opgericht was. Een scientistisch streven, dat uitgaat van de idee dat de wetenschappelijke mores inherent garant staan voor vredelievendheid, onbaatzuchtigheid en maatschappelijke vooruitgang.

Een mooi ideaal, dat in de aanloop van de Tweede Wereldoorlog echter zwaar onder druk komt te staan.

Absolute neutraliteit

Westerdijk neemt na 1936 geen deel meer aan de bestuursvergaderingen van de IFUW. Maar op persoonlijke titel onderhoudt ze contact met vele verjaagde Duitse vrou-

wen. Via haar connecties binnen de Vereniging voor Vrouwen met een Academische Opleiding regelt ze bijvoorbeeld voor de verban-
nen Joodse Gerta von Ubisch, sinds 1929 hoogleraar botanie in Heidelberg, eind 1933 tijdelijke opvang in Utrecht. En in oktober 1937 ondertekent Westerdijk, samen met zeven andere vrouwen van de Vereniging voor Vrouwen met een Academische Opleiding, een open brief aan Hitler, waarin ze hem smeekt het leven te sparen van de jonge biologe en communiste Liselotte Hermann, die op

Met collega's, v.l.n.r. Ledeboer, Diddens en Van Beyma thoe Kingma. De laatste werd na de oorlog dikwijls van de foto verwijderd.

□ CENTRAAL BUREAU VOOR SCHIMMELCULTURES

*15 Maart 1930 Baarn.
Jubiläum van Prof. Dr. J. Westerdijk
Hallo Bandoeng!*

'Hallo Bandoeng', Westerdijk en haar collega, hoogleraar botanie
Went luisteren naar een radiotoespraak uit Indië, 14 maart 1931.

□ CENTRAAL BUREAU VOOR SCHIMMELCULTURES

12 juni 1937 door het Volksgerichtshof te Stuttgart op beschuldiging van hoogverraad ter dood veroordeeld is. 'Wij, Hollandse vrouwen, kunnen ons geen misdrijf indenken, zo zwaar, dat dit slechts geboet zou kunnen worden door een jonge moeder ter dood te brengen, daardoor een kind van 3 jaar voor altijd van zijn moeder berovend,' schrijven ze - tevergeefs. Terwijl het politieke klimaat verhardt en steeds meer wetenschappers zich openlijk in het politieke debat mengen, blijft Westerdijk volharden in haar ideaal van absolute neutraliteit. Ze ziet dan ook geen reden om jonkheer F.H. van Beyma thoe Kingma, een van haar loyaalste medewerkers, als die zich in 1933 tot aanhanger van het nationaalsozialistische gedachtegoed bekend, de toegang tot haar laboratorium te ontfangen. 'Prof. Westerdijk stelde zich op het standpunt dat de wetenschap niets met de politiek te maken had', bevestigt een van haar naaste medewerkers na de oorlog.

'Het moet uitzielen'

Westerdijks principiële houding leidt tijdens de oorlog tot grote spanningen binnen het laboratorium. Terwijl het gros van haar jeugdige staf zich vol afkeer van de NSB'er afwendt, doet zij of haar neus bloedt. Als de sluimerende haat tussen een van haar felste medewerkers en de NSB'er tot een openlijke uitbarsting komt, weigert ze partij te kiezen. Ze zorgt ervoor dat de medewerkster overgeplaatst wordt naar een ander laboratorium.

Even onverstoort spant ze zich direct na de oorlog in om ook de verloren contacten met Duitse wetenschappers weer te herstellen. Daarmee toont ze zich andersmaal van haar opstandige kant. 'Voor Westerdijk met haar vele persoonlijke vriendschapsbanden in Duitsland was het niet mogelijk de algehele afwijzing van alles wat Duits was mee te voelen,' schrijft haar vriendin Maria Löhnis jaren later. Westerdijk vindt dat ook helemaal niet nodig, ook al levert het haar kritiek op in haar omgeving. 'Wij weten maar al te goed dat er een slechte pers is over ons,' schrijft ze een collega dan ook in 1946. 'Maar overall wordt gestookt, dat zijn we in deze tijd gewend.' Haar

reactie is zo nuchter als die van een vooroorlogse huisarts op een verkoudheid: 'Het moet uitzielen'.

Toch hebben de zware jaren hun tol geëist. Haar gezichtsvermogen gaat achteruit, haar geheugen hapert, bewegen wordt moeilijker en het college geven zwaarder. In 1952 neemt Westerdijk voortijdig afscheid van de universiteit en het directoraat van het Phytopathologisch Laboratorium. Zeven jaar later draagt ze ook de leiding van het Centraal Bureau voor Schimmelcultures over. Na een kort ziekbed overlijdt Westerdijk in 1961 in haar woning Villa Java in Baarn.

Met haar sterft een vrouw die zich haar hele leven verzet heeft tegen in haar ogen onrechtmatige uitsluitingspraktijken binnen de wetenschap. Voor haar bleef de wetenschap het exclusieve domein waarbinnen uitsluitend de waarheidsvinding telde: voor haar hield de politiek op bij de drempel van haar laboratorium. Dat ze met dit standpunt tevens een door en door politieke opvatting uitdroeg, is aan haar eigen opmerzaamheid ontsnapt - maar vormt een van de belangrijkste conclusies uit de nauwkeurige bestudering van haar levensloop.

Noot

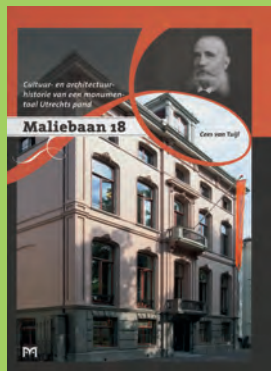
- 1 Dit artikel is gebaseerd op de biografie *Een beetje opstandigheid. Johanna Westerdijk, de eerste vrouwelijke hoogleraar van Nederland* (Amsterdam/Antwerpen, Atlas Contact, 2012).

Bronnen van citaten zijn daar terug te vinden.

Utrechts literair erfgoed

Sinds twee jaar een moment om naar uit te kijken: het verschijnen van een nieuw nummer van *De Utrechtse Boekhouder*, tijdschrift voor Utrechts literair erfgoed. In 2011 begonnen redacteurs Niels Bokhove en Hans Heesen enthousiast met dit digitale tijdschrift waarvan onlangs het zesde nummer verscheen. Samen vullen ze een belangrijk deel van de 32 à 36 pagina's per aflevering, terzijde gestaan door verschillende vaste medewerkers en gastschrijvers. Ze voegen nieuwe hoofdstukken toe aan de Utrechtse literaire geschiedenis, bezorgen (her)ontdekte teksten, vragen aandacht voor vergeten auteurs en publiceren 'Domstedelijke gedenkschriften' van uiteenlopende figuren die een tijdlang in Utrecht woonden. Heden-daagse auteurs schrijven speciaal voor het blad herinneringen aan de tijd dat zij in de Domstad op kamers woonden en andere vaste rubrieken zijn onder andere gewijd aan schrijversadressen, schrijversfoto's en 'Utrecht in citaten'. Onmisbaar voor literatuur- en Utrecht liefhebbers.

De Utrechtse Boekhouder is een uitgave van de Stichting Salon Saffier. Abonnementen: stuur een e-mail naar info@salonsaffier.nl. Abonnees kunnen de nummers gratis downloaden (een vrijwillige bijdrage is welkom). Gedrukte exemplaren zijn te koop bij Hinderickx en Winderickx, Oudegracht 234 Utrecht.

Monumentaal Maliebaanpand

In 1868 betrof jonkheer Everard van Weede van Dijkveld met vrouw en kinderen het huis dat hij had laten bouwen aan de Maliebaan. De geschiedenis van de bewoners, het pand, de buurt en de (vermoedelijke) architect zijn beschreven in het mooi verzorgde *Maliebaan 18*. In dat gebouw is nu het Oranje Fonds gevestigd, het geschenk van het Nederlandse volk bij het huwelijk van Willem-Alexander en Máxima. Tussen Van Weede en het fonds bestaan opmerkelijke verbanden en overeenkomsten. De koningsgezinde jonkheer en de aanstaande koning delen een gezamenlijke voorvader en de vele sociale activiteiten van Van Weede passen helemaal in het profiel van het fonds. Als voorvechter van het protestants Réveil (en vriend van Nicolaas Beets), als kerkmeester van de Jacobikerk, als bestuurder van talloze organisaties en als lid van de gemeenteraad en provinciale staten was hij een geliefde Utrechter met veel aanzien.

Cees van Tuijl, *Maliebaan 18. Cultuur- en architectuurhistorie van een monumentaal Utrechts pand*. Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2012. 136 p. ISBN 978 90 5345432 9. € 19,95.

Het unieke van Pastoe

Met een expositie in de Rotterdamse Kunsthal (tot 3 juni), rondleidingen in Utrecht, lezingen en een boek wordt het 100-jarig bestaan van de Utrechtse meubelfabriek Pastoe

herdacht. Bij het jubileum van een bedrijf dat vakmanschap en moderne vormgeving voorop stelt, past een boek dat van dezelfde kwaliteiten getuigt. Dat is gelukt. De tientallen illustraties van meubels, ontwerpen, affiches en reclamemateriaal laten zie hoe Pastoe er steeds in slaagde zichzelf te vernieuwen. De tekst - helder en toegankelijk, dat is wel eens anders in dit soort boeken - biedt de lezer de context waarin Pastoe zich ontwikkelde en vertelt het verhaal van de mensen die Pastoe bijzonder maakten: oprichter Frits Loeb, ontwerpers als Cees Braakman en Aldo van den Nieuwelaar, de vakmensen in de fabriek en de kunstenaars die het reclamemateriaal verzorgden.

Gert Staal en Anne van der Zwaag, *Pastoe. 100 jaar vernieuwing in vormgeving*. Rotterdam: nai oio uitgevers, 2013. 224 p. ISBN 978 94 6208 067 6. € 29,95. Er is ook een Engelstalige versie verschenen.

Herstel

Volgens het signalement van het boek *Duiken in het Verleden* in het februari-nummer maken de auteurs geen melding van het feit dat het *Natuurbad De Biltse Duinen* tot stand is gekomen in het kader van de werkverschaffing in de crisisjaren. Dit is onjuist: op p.18 van het boek vermelden ze dit wél.

Ook verschenen

Anne Doedens, **Geschiedenis van Utrecht. De canon van het Utrechts Verleden**. Zutphen: Walburg Pers, 2013. 192 p. ISBN 978 90 5730 902 1. € 29,95. Geschiedenis van de provincie in 50 vensters [uitvoerige bespreking in een van de komende nummers].

Willem Frijhoff, Evert Willemsz. **Een zeventiende-eeuws weeskind op zoek naar zichzelf**. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2013. 380 p. ISBN 978 94 6004 116 7. € 22,50. Relas over de jeugd van een Woerdense weesjongen in de vroegzeventiende-eeuw.

Jan Jongeneel, **Utrecht University. 375 years mission studies, mission activities, and overseas ministries**. Frankfurt am Main etc: Peter Lang, 2012. 356 p. ISBN 978 3 631 63758 6. € 62,95. Over de zendingsgeschiedenis en zendingsactiviteiten aan de Utrechtse universiteit vanaf 1636.

Jaap Kottman, **Drie eeuwen Huis Ter Meer**. [Maarssen:] Historische Kring Maarssen, 2012. 76 p. € 7,50, te bestellen via e-mail: bjruiter@ziggo.nl

Henk Michielse e.a. (redactie), **De dood van een erfgooiër. Honderd plaatsen van herinnering tussen Vecht en Eem**. Barneveld: BDU, 2012. 139 p. ISBN 978 90 87881849. € 17,50 (te bestellen via e-mail: penningmeester@tussenvechtereem.nl).

Plantage Meerzorg Suriname, 4 april 1843. Op de plantages was men gewoon halfjaarlijks gebruiksvoorwerpen en duurzaam voedsel uit te delen volgens voorschriften van het plantagereglement. Hier wordt bakkelijauw (gezouten kabeljauw) uitgedeeld. Rechts op de voorgrond staat een Europeaan, de zogenaamde blankofficier of opzichter, die ieders aandeel volgens de lijst vaststelt. Verschillende Utrechters waren mede-eigenaar van deze plantage.

□ POTLOODTEKENING DOOR THÉODORE BRAY | COLLECTIE TROPENMUSEUM AMSTERDAM

Driehonderd gulden per vrijgelaten slaaf

Slaveneigenaren in Utrecht en de afschaffing van slavernij in 1863

Op 1 juli is het 150 jaar geleden dat Nederland de slavernij afschafte. Ook in de stad Utrecht zijn sporen te vinden van slavenhouders, tot slaaf gemaakten en burgers die zich sterk maakten voor hun vrijlating.

Alle foto's bij dit artikel zijn gemaakt door Anna van Kooij, tenzij anders vermeld.

De hernieuwde aandacht voor de Nederlandse slavernijgeschiedenis gaat samen met interesse in de mensen die bij de slavernij betrokken waren. Tot nu toe waren historici vooral geïnteresseerd in het wel en (in de praktijk vooral) wee van voormalig tot slaaf gemaakten¹ in de Nederlandse koloniën Suriname, de Antillen en (in mindere mate) Nederlands-Indië. Hoe voormalige slavenhouders en plantage-eigenaren in zowel de koloniën als in het moederland leefden, was een vraag die nauwelijks aandacht kreeg, hoewel hierover in onze archieven het nodige te vinden is. Nieuw archiefonderzoek laat zien dat slavernij ook direct verbonden was met de stad Utrecht. In een vorig jaar verschenen wandelgids zijn die sporen letterlijk na te

lopen (zie kader). Archieven bieden echter geen neutrale weergave van het verleden. Machtsverhoudingen tussen mensen in het verleden zijn medebepalend voor wat we nu nog terugvinden in historische documenten. Wie macht had, liet volop sporen na in de vorm van koopcontracten, brieven, logboeken en getekende of geschilderde portretten. Van minder machtige mensen is veel minder bewaard gebleven en van slaven zo goed als niets. Schrijven konden ze veelal niet en als koopwaar werd hen niets gevraagd. De verschuiving in het perspectief van slaven naar slavenhouders is geïnspireerd door het Britse onderzoeksproject *The Legacy of British Slave-ownership*² waarin de betekenis van het eigenaarschap van

slaven is geanalyseerd. De basis voor dit onderzoek lag in de financiële compensatie die individuele Britse slavenhouders kregen bij de afschaffing van de slavernij in 1833. Hun lobby was namelijk zo krachtig dat het hen lukte om schadeloosstelling te verkrijgen voor het financiële verlies wanneer de tot slaaf gemaakten (tot dan immers als goederen in hun boekhouding opgenomen) hun vrijheid zouden verkrijgen. De *Slave Compensation Commission* organiseerde een officiële registratie van de 'gedupeerde' slaveneigenaren en keerde in de jaren dertig van de 19e eeuw het enorme bedrag van 20 miljoen pond uit. Voormalige slaven ontvingen niets. De documenten waarmee de slaveneigenaren hun financiële compensatie aanvroegen,

Enkele sporen van slavernij in de stad Utrecht:

- 1 In 1654 gebeitelde grafsteen voor Johan Hoeuft en Isabella Deutz in de Jacobikerk. Haar wapen (rechts) heeft een klein morenhoofd.
- 2 Lantaarnconsole ter hoogte van Oudegracht 20, in 1972 gemaakt door Jeanot Bürgi, geïnspireerd door het huis 'De Moriaan' op nummer 18.
- 3 Morenhoofd op de grafsteen van Jan de Bruin (uit 1620) in de Jacobikerk.
- 4 Wapen op het pand Janskerkhof 12, met rechts enkele morenhoofden.

zijn in de Britse archieven bewaard gebleven en vormen daarmee een belangrijke bron voor historici.

Zelf betaalde vrijlating

In Nederland liet de afschaffing van de slavernij langer op zich wachten. Er was geen sterke abolitionistische beweging en pas in 1842 werd de *Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing van Slavernij* opgericht, die op haar hoogtepunt een paar honderd volgelingen telde. Dat was bepaald geen grote beweging, zeker niet in vergelijking met Engeland, waar maar liefst 400.000 burgers een petitie voor de afschaffing van slavernij ondertekenden. In ons land was de bekendheid onder burgers met het verschijnsel slavernij gering. Ook Nederlandse slavenhouders kwamen op voor hun belangen. De afschaffing van de slavernij in Nederland op 1 juli 1863 betekende niet dat voormalige slaven daadwerkelijk hun vrijheid kregen. De maatregel was een compromis. Om slaveneigenaren financieel te compenseren, was besloten dat de tot slaaf gemaakten nog tien jaar lang onder staatstoezicht moesten blijven werken. Hiermee betaalden zij feitelijk voor hun eigen vrijlating. In die periode zouden de voormalige slaven tot het burgerschap worden opgevoed, zo luidde de opportunistische redenering. De Nederlandse slavenhouders ontvingen een compensatie van f 300,- per vrijgemaakte slaaf. Omgerekend naar de huidige koopkracht zou dit een bedrag zijn van € 3.045,- per vrijgemaakte slaaf. Natuurlijk zijn mensenlevens niet in geld uit te drukken, maar de omrekening geeft aan dat de geschatte waarde van een slaaf zeer aanzienlijk was.

René de Vicq (1683-1737) en Maria Jacoba van Goor (1687-1737), grootouders van Belle van Zuylen. Beide portretten dateren van ca. 1730 en worden toegeschreven aan Harmanus Serin.

□ FOTO'S COLLECTIE RKD / IB DEN HAAG

Uit gegevens van de Algemene Rekenkamer blijkt dat ook plantage-eigenaren in de stad Utrecht rond 1863 financiële compensatie hebben aangevraagd voor de vrijlating van hun slaven.³ Hun plantages bevonden zich in Suriname. Een aantal van hen passeert hier de revue. Christiaan Willem Weidner was eigenaar van plantage Goosen aan de Mattapicakreek en had zelf in Suriname gewoond. Deze in 1769 opgerichte koffieplantage stond onder toezicht van commissarissen en directeurs van een sociëteit van eigendom. Weidner had de plantage in 1853 op een openbare veiling in Suriname gekocht. Voor de vrijlating van de 82 slaven ontving hij f 24.600,- (€ 249.695,-) ter compensatie. De namen en persoonlijke gegevens (familienaam, slavenaam, voornaam, geslacht, verblijfplaats, leeftijd, beroep, godsdienst, borderelnummer, plantage en district) van deze vrijgelatenen zijn terug te vinden in de online database *Emancipatie 1863* van het Nationaal Archief.

Economische waarde

Een ander voorbeeld is plantage Poelwijk aan de Pericarivier in het district Marowijne. Die had een groot aantal deeleigenaren, van wie er twee in de stad Utrecht woonden. Dit waren jonkheer Hilvaart Theodorus van Teijlingen van Hilvarenbeek, gepensioneerd luitenant-generaal titulair, en Margaretha Elisabeth van Teijlingen, weduwe van Willem Adriaan Peller. Zij ontvingen f 77.100,- (€ 782.582,-) ter compensatie voor 257 tot

slaaf gemaakten. Voor (vermeend) zieken ontvingen de eigenaren geen vergoeding, omdat zij geen economische waarde meer vertegenwoordigden. Zo kreeg Van Teijlingen geen compensatie voor de vrijlating van de 40-jarige Alida Albertina Poelwijk (haar achternaam verwijst naar de plantage). De arts van de verificatiecommissie 'verdacht' haar er namelijk van aan lepra te lijden.

Opmerkelijk is de situatie rond plantage Meerzorg aan de Surinamerivier. Ook deze plantage had vele eigenaren onder wie enkele Utrechters. In verband met de derving van inkomsten raadpleegden zij rond 1863 meerdere Utrechtse notarissen zoals Everardus Pieter Temminck, Egbertus van Zijdveld, Jacob Hendrik van Schermbeek en Pieter Adriaan van Schermbeek. Onder de aanvragers voor financiële compensatie waren vele mannen én vrouwen van adellijke komaf, bijvoorbeeld Christoffel Guillaume Patrick Balfour van Burleigh, gepensioneerd kapitein der infanterie en François Henri Corneille baron van Heeckeren van Brandsenburg, grondeigenaar te Utrecht. Ook verwanten van de familie Taets van Amerongen meldden zich: Henrietta Dorothea Arnoldina baronesse Taets van Amerongen, zonder beroep en ongehuwd, Maria Agatha Geraldina

Robertina baronesse Taets van Amerongen, echtgenote van Willem Jacob Jorissen Matthiaszoon, die werkzaam was als predikant in de Nederduitsch Hervormde Gemeente te Utrecht, Famine Maria Felicia Carolina baronesse Taets van Amerongen, ongehuwd en zonder beroep, Arnoud Gerard Joost Taets van Amerongen, majoor en commandant van de schutterij van Utrecht. Zij bezaten allemaal een deel in plantage Meerzorg. In totaal bedroeg hun compensatie f 96.300,- (€ 977.466,-) voor 321 tot slaaf gemaakten.

Overigens betekende het feit dat een eigenaar in Utrecht woonde, niet dat hij of zij automatisch een notaris in Utrecht bezocht. Er kunnen dus meer slaven-eigenaren in Utrecht hebben gewoond dan uit de notarisakten naar voren komt. Anderzijds hoefde een cliënt van een Utrechtse notaris niet per definitie in Utrecht te wonen. Slaven-eigenaren die geen financiële compensatie hebben aangevraagd, vinden we logischerwijs niet in de archieven terug.

Om het exacte plantage-eigenaren in Utrecht vast te kunnen stellen, is meer onderzoek nodig. Wel kunnen we uit de financiële compensaties opmaken dat er f 406.650,- is uitgekeerd aan de Utrechtse plantage-eigenaren, wat omgerekend naar de koopkracht van nu meer dan 4 miljoen euro betekent. Er kwam dus een astronomisch bedrag in omloop in de Utrechtse lokale economie. Omdat van een aantal eigenaren het bedrag niet vermeld staat, mag aangenomen worden dat het totaalbedrag nog hoger was.

Belle van Zuydens grootmoeder

Gaan we terug naar de 18e eeuwse slavernijgeschiedenis, dan stuiten we op een

zeer bekende adellijke familie uit de provincie Utrecht, die van Isabelle Agneta Elizabeth barones van Tuyll van Serooskerken (1740-1805), beter bekend als de schrijfster Belle van Zuylen. Haar familie had directe belangen in de koloniën.⁴ Belles grootmoeder Maria Jacoba van Goor (1687-1737) was in 1729 getrouwd met de rijke Amsterdamse patriciër mr. René de Vicq (1683-1737). Zijn oom François de Vicq was directeur van de Sociëteit van Suriname, waarvan hij medeoprichter was. Verder waren René en François de Vicq schepen en bewindvoerder in de Amsterdamse kamer van de Oostindische Compagnie (OIC). Grootmoeder Maria Jacoba van Goor spreekt in haar testament van 1737 over haar aandelen in de OIC en de WIC, bij de Middelburgse kamer, maar ook over aandelen in Groot-Brittannië, waarvan een deel bij de Britse Oost-Indische Compagnie. Het fortuin van Belle van Zuylen kwam mede uit deze aandelen en was zo verbonden met de slavenhandel.

Schrijver Egmond Codfried vermoedt op basis van (een reproductie van) een schilderij, omstreeks 1730 vervaardigd door

Ontvangstbewijs gift ter ondersteuning van in Noord-Amerika vrijgemaakte slaven, oktober 1865.

□ COLLECTIE PRENTENKABINET, UNIVERSITEIT LEIDEN

schilder Harmen Serin, dat Maria Jacoba van Goor een zwarte of gekleurde vrouw is geweest: 'De gelaatstrekken, de frêle armen en de fijne handen met spitse vingers die afzonderlijke bezien niet uitgesproken Afrikaans zijn, vormen in combinatie toch een zeer overtuigende kleurlinge. Haar gezicht vertoont hoge jukbeenderen en prognastie, de vooruitgeschoven onderheft van het gezicht. Ze heeft volle lippen met een breder type neus. Haar wit gepoederd haar is kroes en lijkt van afrosterkte.' Behalve dat zij in Amsterdam was geboren en hier ook stierf, is er over Maria Jacoba van Goor helaas niets bekend.

Belle van Zuylen moet uit verschillende bronnen bekend zijn geweest met het verschijnsel slavernij. Ze kende het werk van de Franse filosoof Voltaire, die tegen slavernij in de Nieuwe Wereld schreef. Hij had indertijd Suriname bezocht en de slechte behandeling van Surinaamse slaven gedra-

Portretmedaillon van Joan Gideon Loten op een aan hem gewijd monument in de Londense Westminster Abbey.

□ TEKENAAR ONBEKEND | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELD-MATERIAAL

matiseerd in *Candide* (1759). Belle schreef zelf in haar roman *Caliste* (1787) over een naamloze 'neger' die in het Zwitserse Lausanne aan tuberculose sterft. Hoofdpersonage Cécile roept dan uit: 'Wat een vreemd lot! In Guinea te worden geboren, te worden verkocht door je ouders, suiker te planten op Jamaica, bij Engelsen te dienen in Londen en te sterven bij Lausanne!' Volgens Codfried golden Belles ideeën over sociale rechtvaardigheid, vrijheid en mensenrechten echter niet voor tot slaaf gemaakten, die in haar tijd (nog) niet als volwaardige mensen werden beschouwd.

Kastanjebruin

Akten van notarissen en andere officiële documenten vertellen ons weinig over het dagelijkse leven in Utrecht van slavenhouders of plantage-eigenaren enerzijds en van (voormalige) slaven anderzijds. Uit de brieven en aantekeningen die Joan (ook wel: Johan) Gideon Loten (1710-1781), natuuronderzoeker en gouverneur van Celebes en Ceylon, heeft nagelaten, blijkt hoezeer de levens van slavenhouder en tot slaaf gemaakte met elkaar verweven konden zijn.⁵ In 1726 ging Loten studeren aan de Universiteit Utrecht. Na zijn studie werd hij klerk bij de VOC-kamer in Amsterdam en vertrok hij in 1732 naar Batavia, waar hij een jaar later huwde met Anna Henriëtte van Beamont (1716-1755), afkom-

Huis Cour de Loo, Drift 27, nu deel van de Universiteitsbibliotheek, eind 18e eeuw woonhuis van Joan Gideon Loten.

stig uit een vooraanstaande familie in Batavia. Tot het huispersoneel behoorde de uit Celebes afkomstige Sitie, die hij in 1752 had 'besteld' als huisslavin voor zijn dochter Arnoldina Delania (1736-1756). Sitie arriveerde in Batavia met het schip *Galathea*, samen met 'twee grote merrie paarden en eenendertig bergeenden'. Loten beschreef haar als 'het mooiste meisje dat ik ooit in Makassar [plaats op Zuid-Sulawesi, vroeger aangeduid als Celebes, EC] heb gezien.' Na 22 jaar huwelijk overleed zijn echtgenote. Toen een jaar later ook zijn dochter stierf, besloot Loten terug te gaan naar Nederland waar hij in 1758 arriveerde met een geschat vermogen van f 700.000,-, een voor die tijd een ongelooflijk bedrag. Omgerekend naar nu zou zijn vermogen meer dan 6 miljoen euro zijn. Loten was zeer op Sitie gesteld, wat onder andere blijkt uit het feit dat hij haar meenam naar Nederland, waar zij zijn Utrechtse

huishouden bestierde met de meid Wyntje en kokkin Mie. Terug in Utrecht kon Loten maar moeilijk wennen aan het benepen sociale klimaat. Hij verhuisde naar Londen, waar hij hertrouwde en 22 jaar zou blijven. Hij overwoog om Sitie naar Engeland over te laten komen. In 1761 schrijft hij aan zijn broer Arnout, die later burgemeester van Utrecht zou worden: 'In Londen zijn veel van die kastanjebruinen waarmee ze een wettig huwelijk zou kunnen aangaan [...] Zulke zwartjes gaan hier zowel met een blauw, rood, groen, paars, wit of zwart hoedje op als English ladies zelve.' Toch bleef Sitie in Utrecht. Haar werk als bediende werd zeer op prijs gesteld. Terwijl Wyntje en Mie op zoek moesten naar nieuw werk, kwam Sitie in oktober 1761 in dienst van Arnout, die schrijft: 'Nu de twee witte meiden zijn ontslagen, blijft Sitie nog over.'

Waarschijnlijk ging Sitie in 1766 toch naar Londen en vergezelde zij Loten op zijn reizen. In 1767 vermeldt hij in zijn testament: 'Ik verzoek mijn echtgenote vriendelijk om voor mijn Indische vrouwelijke

bediende Sitie te willen zorgen, dat zij verdere instructie ontvangt in de Christelijke religie en dat zij haar loon van vier pond per jaar blijft genieten, waardoor ze van haar kant verplicht is, indien nodig, haar tot haar tevredenheid te dienen.' Waarschijnlijk heeft hun relatie ook een intiem karakter gehad. Omstreeks 1775 biechtte Loten aan zijn tweede echtgenote 'een misslag met betrekking tot de meijd' op en legde dat vervolgens vast in zijn aantekeningenboek.

In 1778 beschikte Loten in zijn herziene testament dat Sitie een jaargeld van f 220,- (€ 2.088,-) of 20 Engelse ponden zal ontvangen, maar alleen als ze met de toestemming van zijn erfgenamen getrouwd zou zijn. In 1781 keerde Loten vanwege astmatische klachten terug naar Utrecht en vestigde zich met zijn vrouw en personeel in het huis *Cour de Loo* aan Drift 27, waar tegenwoordig de Universiteitsbibliotheek is gehuisvest. Loten overleed in 1789. Omdat hij behoorde tot de genealogie van Johan Hoeuft en Isabella Deutz, werd hij in de Utrechtse Jacobikerk onder hun familiezerk begraven. Het rechterwapen (van Isabella Deutz) op deze zerk heeft een klein morenhoofd.

Hoewel de aandacht in de geschiedenis van slavernij lange tijd op tot slaaf gemaakten gericht is geweest, zijn zij altijd beschreven door degenen wiens eigendom zij waren. Met het verschuiven van het perspectief naar deze eigenaren komt een nieuw en veelbelovend onderzoeksveld in beeld, waarmee slavernijgeschiedenis geen ver-van-mijn-bed show meer is, maar duidelijk wordt hoe nauw verbonden óók een stad als Utrecht met slavernij is geweest.

Wandelgids

De tweetalige *Wandelgids Sporen van slavernij in Utrecht - Traces of Slavery in Utrecht. A Walking Guide* voert langs sporen van slavernij in het straatbeeld van Utrecht die betrekking hebben op het leven en de werk- en woonruimte van: 1. slaveneigenaren en plantagehouders (onder wie Joan Gideon Loten), 2. voormalige tot slaaf gemaakten (zoals Eduard van Akaboa senior en junior)⁶, en 3. abolitionisten (waaronder de bekende Utrechtse auteurs Nicolaas Beets en Petronella Moens). De wandelgids geschreven door Esther Captain (met medewerking van Hans Visser) is verschenen bij het *Centre for the Humanities* van de Universiteit Utrecht en is voor € 11,90 te koop bij de boekwinkels in Utrecht. Online bestellen is mogelijk via www.uitgeverijveerhuis.nl.

Noten

- 1 In recente literatuur wordt vaak de voorkeur gegeven aan de term 'tot slaaf gemaakte' in plaats van 'slaaf' op grond van de redenering dat niemand ooit als slaaf ter wereld komt. Ieder die zich in een situatie van slavernij bevindt, is hiertoe door anderen gedwongen. Hoewel ik me aansluit bij die keuze, gebruik ik omwille van de leesbaarheid in dit artikel beide termen door elkaar.
- 2 Zie voor meer informatie over het project: www.ucl.ac.uk/lbs. Binnenkort verschijnt de *Encyclopaedia of British Slave-ownership*, samengesteld door de historici Catherine Hall en Nick Draper.
- 3 Met dank aan Okke ten Hove van het Nationaal Archief in Den Haag en Dienne Hondius van de Vrije Universiteit Amsterdam. Zie voor slaveneigenaren in Amsterdam: www.vu.nl/nl/nieuws-agenda/nieuws/2012/apr-jun/vu-brengt-amsterdamse-slaveneigenaren-in-1863-in-beeld.asp
- 4 Egmond Codfried, *Belle van Zuydens vergeten oma: Maria Jacoba van Goor (1687-1737). Een beknopte studie over zwarten en kleurlingen in Europa en Nederland door de eeuwen heen* (Den Haag 2004).
- 5 Alexander J.P. Raat, *The Life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789). A Personal History of a Dutch Virtuoso* (Hilversum 2010).
- 6 Zie: P.H. Damsté, 'Pieter Bredie en Eduard van Akaboa', in: *Maandblad Oud-Utrecht* 52 (1979) 9, 125-128.

De lange weg naar Vosseveld

**Totstandkoming en pioniersjaren van een
kinderpsychiatrische kliniek, 1950-1980**

Eind vorig jaar sloot de kinderpsychiatrische kliniek Vosseveld in Soest voorgoed haar deuren. Daarmee kwam een einde aan een bijzondere instelling op een bijzondere locatie. Vosseveld ging in 1969 van start, maar de voorgeschiedenis gaat terug tot twintig jaar daarvoor toen de Utrechtse kinderpsychiater L.N. Kamp de eerste plannen ontwikkelde. Hij zou tot 1980 nauw bij zijn geesteskind betrokken blijven.

Sinds 1969 is het zo'n 600 keer gebeurd. Een kind in gezelschap van een of meer volwassenen - moeder, vader, voogd of verzorger - passeert het hek dat het landgoed Vosseveld scheidt van de Soester Birkstraat. Voor hen een lange, door hoge bomen omzoomde oprijlaan leidend naar een streng uitzierend landhuis, de kinderpsychiatrische 'buitenkliniek' van het Academisch Ziekenhuis, later Universitair Medisch Centrum Utrecht. Stap voor stap verwijderd het kind zich van de drukte van de verkeersweg en treedt een nieuwe, onbekende wereld binnen. Het maanden- of jarenlange verblijf zal een grote, vaak beslissende invloed hebben op de rest van zijn of haar leven.

Vak in ontwikkeling

De oprichting van Vosseveld is onlosmakelijk verbonden met de persoon van L.N. (Luc) Kamp (1913-1995). Als hij in 1940 als assistent van hoogleraar psychiatrie H.C. Rümke zijn loopbaan in het Stads- en Academisch Ziekenhuis in Utrecht begint, staat de Nederlandse kinder- en jeugdpsychiatrie nog in de kinderschoenen. Zowel de voorziening waarover Kamp in Utrecht beschikt - een zaaltje met zes bedden pal naast een grote mannenzaal - als de behandeling noemt hij in een terugblik in 1990 nogal provisorisch: 'Ik weet eigenlijk niet zo goed wat we de hele dag deden. We hielden de kinderen bezig. De zusters holden met de kinderen de tuin op en neer, heel jongehonderig.' Naar eigen zeggen leert hij het vak van kinderpsychiater vooral als medewerker van het Utrechtse *Medisch Opvoedkundig Bureau* (MOB) waaraan hij sinds 1940 ook verbonden is. Hij ervaart er de beperkte praktische waarde van de psychoanalyse, dan nog de dominante benadering in de psychiatrie: 'In de MOB's vormde de psychoanalytische benadering en methodiek zowat de enige invloed van de psychiaters. De maatschappelijk werkers wisten ontzettend veel van gezinsinteracties, van maatschappelijke verhoudingen [...] en het hele milieu van het kind. [...] Ik vind het werken met ouders even belangrijk als met een kind. Maar wat je met ouders doet, haal je niet uit een analytische situatie [...] iets anders dan op een bank liggen en zeggen watje invalt. Het is veel betrokkener en veel daagser.'

L.N. (Luc) Kamp tijdens zijn Vosseveld-jaren.

□ FOTOGRAAF ONBEKEND | UIT: H. GERRITZEN, EEN ABRAHAM VOOR KINDERZAAL [...] UTRECHT, 1990.

Na de oorlog verloopt Kamps loopbaan als kinderpsychiater voorspoedig. Na zijn promotie (1946) wordt hij aan de Utrechtse universiteit achtereenvolgens privaatdocent (1949), lector (1956) en hoogleraar (1964) in de kinderpsychiatrie. De groei van de kliniek verloopt met vergelijkbare stappen. Er komt een tweede zaaltje in 1952, aanvankelijk alleen voor meisjes, en een intern schooltje. De staf wordt uitgebreid met een hoofdleidster, een klinisch psycholoog, geschoolde 'observatrices' (met diploma inrichtingswerk) en maatschappelijk werkers. Er wordt een nieuwe polikliniek geopend en veel later, in 1985, volgen een klinische afdeling voor jeugdpsychiatrie en een kleine dagbehandelingsunit.

Lang gekoesterd plan

Minder voorspoedig verloopt het realiseren van Kamps wens een kinderpsychiatrische 'buitenkliniek' op te richten. De contouren van zo'n tehuis 'waar kinderen langere tijd milieutherapie, gecombineerd met individuele psychotherapie kunnen krijgen, terwijl niet een ziekenhuis de sfeer bepaalt', schetst hij al in zijn *Openbare Les* uit 1950 en werkt hij verder uit in zijn oratie van 1964. De besturen van zowel het Academisch Ziekenhuis als de universiteit ondersteunen zijn plannen, maar de stap naar vestiging van een kliniek zal niet eerder dan in 1967 gezet worden.

Intussen doet Kamp wel steeds meer ervaring op die sturend zal worden voor het latere onderzoeks- en behandelregiem in Soest. In 1947 - 1948 verblijft hij ruim een jaar in de Verenigde Staten, de meeste tijd als *research fellow* bij de *Menninger Foundation* in Topeka, Kansas, in

die tijd het mekka van de psychiatrische zorg. Hij leert er het belang van een breed hulpaanbod, van intensieve en multidisciplinaire samenwerking, van praktijkgericht onderzoek en van ondersteuning van ouders. Veel indruk maakt ook het bezoek aan het instituut van professor Fritz Redl in Detroit. Kamp: 'Hij richtte zijn aandacht op agressieve kinderen. De kinderen die haten. Hij zei dat hij deze kinderen wél beter kon maken [...] en: 'Als je kinderen vierentwintig uur in een tehuis hebt om ze te behandelen, dan is dat heel iets anders dan dat je ze voor een speltherapie een paar uur in de week krijgt.'

Het laatste kan Kamp uit eigen ervaring beamen, als hij vanaf 1957 twee dagen per week directeur wordt van Zandwijk in Amersfoort. Dit behandelingsinstituut voor delinquenten 14- tot 18-jarige jongens geldt als het begin van de Nederlandse *jeugdpsychiatrie*. Het is opgezet vanuit de kinderbescherming en bevestigt voor Kamp opnieuw dat de cliënten uit die sector vaak dezelfde zijn als uit de psy-

chiatrie. Het orthopedagogische klimaat en het organisatie-model van Zandwijk worden later voorbeeld voor de opzet van de kinderpsychiatrische buitenkliniek.

Eind 1966 wordt Kamp benaderd door het bestuur van de *Vereniging Trein 8.28*, eigenaar van het kindertehuis Vossenveld² aan de Birkstraat in Soest. Dat heeft sinds 1922 dienst gedaan als herstellingsoord voor Amsterdamse bleekneusjes en vanaf 1956 als 'behandelingstehuis voor kinderen met aanpassingsmoeilijkheden', een eufemistische omschrijving voor kinderen met vaak forse gedragsproblemen. Het beheer van het tehuis is Trein 8.28 boven het hoofd gegroeid en het bestuur vraagt Kamp of hij interesse heeft zijn kinderkliniek daar te vestigen. Die meldt binnen enkele weken aan het universiteitsbestuur eindelijk de ideale locatie gevonden te hebben: een landhuis met ruimten die al ingericht zijn voor huisvesting en behandeling van achttien 6- tot 12-jarigen, een groot terrein met tal van speelmogelijkheden en een schooltje met twee lokalen. 'De ligging aan de rand van Soest Zuid geeft zowel uitloop in de bossen en duinen als contact-mogelijkheid met een dorpsgemeenschap.' Bovendien is Trein 8.28 bereid het geheel te verhuren. Binnen twee maanden gaan de besturen van universiteit en ziekenhuis akkoord. De keuze voor de personeelsforma-

Voor- en achtergevel van de villa Vosseveld in de jaren 70. In 1994 verrees er achter de villa een modern woongebouw dat door de nieuwe eigenaar, Amerpoort, in 2013 weer gesloopt zal worden.

□ PARTICULIERE COLLECTIE & GEMEENTEARCHIEF SOEST

Eerste druk (1967) van de Nederlandse vertaling van *Controls from within* (1952) van Fritz Redl en David Wineman met een voorwoord van Kamp.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

tie maakt duidelijk wat voor kliniek Kamp voor ogen staat: 'Het is de zgn. orthopedagogische staf [...] bestaande uit groepsleiders, hoofdleidsters en directeur (trice) enerzijds en de specialisten anderzijds, die de basis voor observatie en behandeling leveren via het hanteren van hun relatie met de patiëntjes.' Er is volgens hem maar één kinderverpleegster nodig en de staf kan gehuisvest worden in de bestaande zolderkamertjes.

De drie groepen kinderen krijgen ieder hun eigen plek in de villa: de *Buitengroep* rechts achter, het verst van de ingang, de *Halgroep* direct achter de hal en de *Bovengroep* op de eerste etage. Iedere groep heeft een eigen woonruimte en een slaapruiimte met maisonnettes (later met hardboardwandjes vertimmerd tot slaapkamertjes voor een of twee kinderen). Voor de groepsleiders (m/v) die de nacht op Vosseveld doorbrengen zijn twee slaapkamers beschikbaar, terwijl de nachtwacht het moet doen met een piepklein kamertje. Het huishoudelijk personeel heeft een keuken, bijkeuken, kelder, een naaikamer en een wasserette tot zijn beschikking. Voor het secretariaat, de hoofden, specialisten, maatschappelijk werkers en hoofd- en groepsleiders zijn er verschillende werk- en vergaderruimten. Van de vier therapiekamers is de grootste ook bruikbaar als observatieruimte met een *onewayscreen*. Centrale ruimte in de villa is de monumentale hal.

Moeilijke doelgroep

De officiële opening van Vosseveld vindt plaats op 14 juni 1969. Eregast is Fritz Redl die net als de dag ervoor een lezing houdt. Twee elementen daaruit zijn kenmerkend voor de behandeling op Vosseveld. Allereerst het herstellen van een pedagogische relatie met kinderen die alle vertrouwen in volwassenen verloren hebben en bij wie angst en onzekerheid leiden tot impulsief, destructief en agressief gedrag of tot een volledig in zichzelf terugtrekken. Het tweede element is de milieutherapie, het voor de behandeling benutten van 'de andere 23 uur per dag', de uren op de groep, in de klas en in de vrije tijd waarin kinderen geen specifieke therapie volgen. Twee jaar later keert Redl terug en brengen hij en zijn vrouw tijdens een *sabbatical* veel tijd door op de afdelingen van de kliniek in Utrecht en Soest. In die periode krijgt de school op het terrein officieel de naam 'Prof. Fritz Redlschool'.

De symptomen en het gedrag die reden zijn voor opname worden in de begintijd van Vosseveld veel globaler omschreven dan nu het geval is. Er is niet alleen veel minder bekend over psychische stoornissen van kinderen, de kennis die er wel is, is beperkt tot een kleine groep specialisten. Het nu wereldwijd gebruikte diagnostisch handboek voor de psychiatrie, de *DSM*, gaat pas in de jaren tachtig een rol spelen in West-Europa. Ook het gebruik van psychofarmaca is dan nog zeer bescheiden.

Vosseveld specialiseert zich in de behandeling van ernstig gedragsgestoorde en/of getraumatiseerde kinderen. Omdat de kinder- en jeugdpsychiatrie nog niet regionaal georganiseerd is, worden kinderen uit heel Nederland aangemeld. De eerste vijftien jaar zijn dat vooral jongetjes die vaak al een lange geschiedenis van kinderbeschermingsmaatregelen en hulpverlening achter zich hebben en bij wie de basis voor hun hechtings-, ontwikkelings- en gedragsstoornissen (mede) in een ellendige kindertijd ligt. Vaak betreft het kinderen 'zonder achtergrond': hun ouders zijn onbekend, spoorloos of door eigen problemen niet in staat hun rol als opvoeder te vervullen. Vosseveld wordt voor deze kinderen een nieuw, vaak het eerste echte 'thuis' waar ze soms drie jaar of langer verblijven. Anno 2012 koesteren zulke oudpatiënten hun herinneringen aan die jaren: 'Vosseveld is

Fritz Redl en zijn vrouw met een van de kinderen in de huiskamer van Vosseveld.

□ FOTOGRAAF ONBEKEND | PARTICULIERE COLLECTIE

de eerste plek waar ik me echt happy voelde, voor mijn gevoel is mijn leven daar begonnen' (man geboren in 1966, op Vosseveld van 1975 tot 1978), en: 'Het waren voor mij de mooiste vier jaar die ik heb gehad' (man 1974, op Vosseveld van 1983 tot 1987).

Botsing van culturen

Als Vosseveld in 1969 start, is de leiding afkomstig van het AZU: Kamp als hoogleraar en eindverantwoordelijke, Guusje Niermeyer, voormalig hoofd kinderzaal in het AZU als directrice en Hans Fedder als 'beleidspsychiater'. Zij zijn gewend te werken in een hiërarchisch gestructureerd instituut waarin taken en verantwoordelijkheden duidelijk vastliggen en de organisatie kan bogen op een traditie van tientallen jaren. Op Vosseveld is alles nieuw en het AZU-trio moet leiding geven aan een grote

groep nieuwe medewerkers - groepsleiders, hoofd-leiders, maatschappelijk werkers en vaktherapeuten - van wie de meesten jong, idealistisch en hervormingsgezind zijn. Ze hebben geen medische maar een orthopedagogische achtergrond en ze hebben gestudeerd in een tijd en aan opleidingen, zoals de sociale academie, waarin veel maatschappelijke vanzelfsprekendheden ter discussie worden gesteld. Een tegenstelling tussen de oudere, uit het AZU afkomstige kopstukken en de nieuwe generatie blijkt ook uit alle

verslagen uit die tijd. Daarin is steevast sprake van 'prof. Kamp', 'mej. Niermeyer' en 'dr. Fedder', terwijl alle anderen met hun voornaam worden aangeduid.

Mogelijk heeft Kamp, toen hij zijn AZU-collega's voordroeg als directieleden, onderschat wat er komt kijken bij het ontwikkelen van een nieuwe instelling. De organisatiecultuur en gezagsverhoudingen die de directie vanuit Utrecht gewend is, blijken steeds moeilijker aan te sluiten bij op gelijkwaardige relaties gebaseerde arbeidsverhoudingen waarnaar de andere Vosseveldmedewerkers streven. Die zetten zich ook vaak af tegen 'Utrecht', zowel de universitaire vakgroep kinderspsychiatrie als het Academisch Ziekenhuis waarvan ze formeel onderdeel uitmaken. Een zekere spanning tussen het 'logge' en 'bureaucratische' AZU/UMC en het 'softe' en 'anarchistische' Soest zal een constante worden in de geschiedenis van Vosseveld.

De personele en organisatorische strubbelingen leiden in de jaren 70 tot een ongebreidelde vergader- en overlegcultuur. Iedereen wil en moet over alles meepraten en ieders mening telt. Vosseveld lijkt daar echter niet helemaal op voorbereid. Er is wel een protocol voor de bespreking van de behandeling van de patiëntjes, het ontbreekt echter aan een heldere structuur voor overleg en inspraak over inhoudelijke en organisatorische kwesties. In de loop van de jaren zeventig worden allerlei overlegorganen ingesteld - en soms weer opgeheven - en herhaaldelijk is er discussie over de verantwoordelijkheden, taken en bevoegdheden van al die vergaderfora.

'Eén grote familie'

Rond 1977 komt Vosseveld in rustiger vaarwater als de dagelijkse leiding in handen is van een driemanschap (pedagogisch, medisch en schoolhoofd) dat geen AZU-verleden met zich meedraagt en enorm bijdraagt aan de ontwikkeling van Vosseveld als behandlungs-, onderzoeks- en onderwijsinstituut. Daarnaast zorgt een stabiele groep van hoofd- en groepsleiders, maatschappelijk werkers, ondersteunend en huishoudelijk personeel ervoor dat Vosseveld uitgroeit tot 'één grote familie', een gemeenschap waar iedereen zich sterk bij betrokken voelt. Kamp is als eindverantwoordelijke een ochtend per

Op korte termijn kan in de buitenkliniek „Vosseveld“, Birkstraat 84 te Soest, voor de afdeling Kinderpsychiatrie geplaatst worden een

NACHTOPPAS

(vr.)

Het werk zal bestaan uit eens in de drie weken zeven nachten achtereenvolgend (22.00 - 07.00 uur) toezicht houden op de patiëntjes.

Minimum leeftijd 25 jaar.

Gegadigden voor bovengenoemde functie worden verzocht een brief te schrijven aan het Hoofd van de afdeling personeelszaken van de Stichting Academisch Ziekenhuis Utrecht, Catharijnesingel 101.

Op brief en envelop vermelden nr. 1002.

SAZU

Advertentie Soester Courant, 1 augustus 1969.

week in Soest. Hij heeft last van migraine en rugklachten. Als hij, arriverend in zijn Citroën DS (Snoek), een zonnebril draagt, dan weten de medewerkers dat hij zich op zijn kamer zal neervleien op een stretcher om in die positie consulten en besprekingen af te handelen. Liever is hij echter op de werkvloer, bezig met patiënten en medewerkers. Simon Santcroos (pedagogisch hoofd 1976-1995): 'Hij reflecteerde graag met ons. We bespraken waar we mee bezig waren, wat het rendement van de behandeling was, welke inzichten we hadden, enzovoort. De uren met hem waren heel waardevol. Hij gaf ook zelf therapie aan kinderen en begeleidde bijvoorbeeld de muziektherapeute met een autistisch kind.'

Hilarisch is het verslag dat Kamp zelf opstelt van zijn deelname aan een maaltijd in de Halgroep. De kinderen weten van zijn komst, hebben ter verwelcoming een omgekeerde punaise op zijn stoel gelegd en plagen hem vanwege zijn uitstaande oren. Kamp vervolgt: 'Elly eet het vlees met haar handen, ook nadat ze enige malen op het gebruik van de vork gewezen is. Zij en Pierre die naast elkaar zitten tegenover mij eten in een enorm tempo een flink bord vol naar binnen [...] Joost echter neemt een vork met spinazie en gooit die in mijn richting. Hierop pak ik hem bij een arm die ik enigszins omdraai en leid hem naar de buitengroep. In de gang vertrouwt hij mij toe, dat hij expres misgegooid heeft, zodat er van schuld geen sprake kan zijn.' In een lied bij zijn afscheid in 1980 zal Kamp nog herinnerd worden aan dit 'spinazie-incident'. Zijn portret ziet tot eind 2012 uit op de centrale hal.

Experiment en laboratorium

Het eerste decennium van Vosseveld heeft alle kenmerken van de 'proefboerderij' die Kamp voor ogen staat. Het is niet alleen een experiment in de behandeling van een moeilijke categorie kinderpsychiatrische patiënten, het is ook een organisatorisch laboratorium voor een instelling die zich moet ontwikkelen in een periode van democratisering, emancipatie en bevrijding van sociale tradities en hiërarchische arbeidsverhoudingen.

De verdere ontwikkeling van Vosseveld tussen 1980 en 2012 weerspiegelt de geschiedenis van de (universitaire) kinder- en jeugdpsychiatrie in ons land. Psychoanalyse

maakt grotendeels plaats voor cognitieve en gedragstherapie in combinatie met medicatie. Het taboe, dat er begin jaren 70 nog bestaat op onderzoek naar erfelijke en biologische factoren die een rol spelen bij ontstaan en verloop van stoornissen, wordt overwonnen. Voltijds, klinische opname van kinderen wordt steeds zeldzamer en veel korter van duur, dag- en poliklinische behandeling worden steeds meer gebruikelijk. Is de gemiddelde opnameduur op Vosseveld in 1989 nog 30 maanden, in 2003 is die gedaald naar 13, in 2011 naar minder dan 6 maanden. Het gaat ook deels om een ander soort patiëntjes. Die komen voortaan uit de eigen regio en het zijn vooral kinderen met 'disruptieve' gedragsstoornissen zoals ADHD en oppositioneel-opstandig gedrag. Ouders, van wie de Vosseveldmedewerkers zich begin jaren 80 nog afvragen 'wat ze ermee moeten', zijn nu vanaf het eerste moment intensief betrokken bij de behandeling.

Eind 2003 trekt de afdelingsleiding kinder- en jeugdpsychiatrie van het UMC Utrecht de conclusie dat een aparte 'buitenkliniek' te duur, logistiek onhandig en gezien de therapeutische praktijk achterhaald is. In oktober 2012 gaan de laatste kinderen over de lange oprijlaan, nu in omgekeerde richting, terug naar de drukke buitenwereld.

Noten

- 1 Dit artikel is gebaseerd op Maurice van Lieshout, *Vosseveld. 90 jaar zorg voor kwetsbare kinderen* (Amsterdam, Uitgeverij Stokerkade, 2012). Dat boek beschrijft niet alleen de geschiedenis van de kinderpsychiatrische kliniek tot 2012, maar ook die van Vosseveld als landgoed (vanaf 1636) en als herstellingsoord voor zieke en zwakke stadskinderen (1922-1969).
- 2 Het van oorsprong 17e-eeuwse landgoed Vosseveld (voorheen *Heuvel en Daal*) wordt in 1913 gekocht door de Utrechtse arts P.J.H. Roëll. Die laat er in 1920 de nu nog bestaande villa neerzetten, maar verkoopt die en het in 128 kavels opgedeelde landgoed in 1922. De *Vereeniging Trein 8.28 H.IJ.S.M.* wordt eigenaar van villa en enkele hectare grond en doopt die Vossenfeld, met *n.* In 1969 wordt het weer Vosseveld.

L.G. Visscher (1797-1859), medeoprichter en jaren lang spil van het Historisch Genootschap. Gravure, ca. 1857 door W. Steelink naar een schilderij of aquarel van B. de Poorter uit 1856.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Wegbereider van moderne geschiedbeoefening

Het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht (1845-1969)

Utrechtse historische verenigingen - de provincie telt er ongeveer 40 - houden zich vooral bezig met lokale en regionale geschiedenis. Het 19e-eeuwse Historisch Genootschap Utrecht richtte zich juist op de vaderlandse geschiedenis. In 1969 ging het op in het nog bestaande Nederlands Historisch Genootschap.

en daar - meer dan aan de universiteiten - werden wetenschappelijke proefnemingen gedaan. Ook in Utrecht bestonden dergelijke genootschappen, twee daarvan bestaan nog steeds: het *Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen* (het PUG) uit 1773 en het *Natuurkundig Gezelschap* uit 1777. In de eerste helft van de 19e eeuw leidden de genootschappen in Nederland een wat kwijnend bestaan. De Leidse bibliothecaris Jacob Geel noemde hen 'uitgebrande kraters, waarin Jan en alleman, jong en oud, zonder gevaar en op hun gemak kunnen zitten'. Hoe dramatisch de situatie was laat het PUG zien, dat in 1851 maar liefst 50 onbeantwoorde prijsvragen had uitstaan.

Dat de genootschappen overleefden had voor een deel te maken met wat wel genoemd is hun 'stijgbeugelkwaliteit'. Het lidmaatschap gaf toegang tot hogere kringen en was daarmee een sociaal instrument voor de opkomende burgerij van de 19e eeuw. Specialisatie was een andere overlevingsstrategie. En omdat in de 19e eeuw geschiedenis een centrale plaats in het denken kreeg, vormden veel van de bestaande genootschappen historische secties. Daarnaast ontstonden gespecialiseerde historische verenigingen, ook in Utrecht.

Genootschappen waren in de 18e eeuw de smeerolie van de maatschappij. Daar ontmoetten degenen die er toe deden elkaar, daar werden plannen gesmeed om het vaderland opnieuw tot bloei te brengen

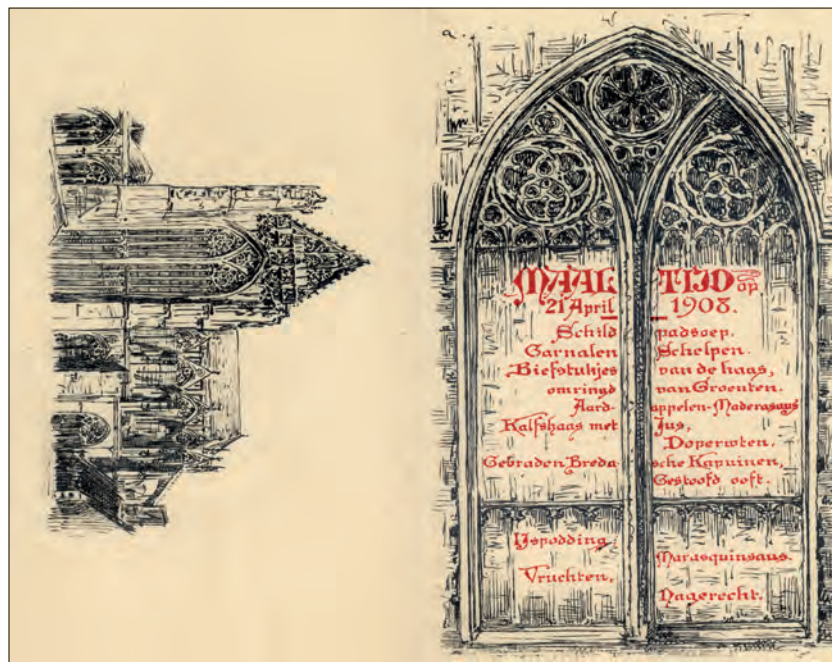
Grenzeloze ambitie

In 1842 werd in de stad Utrecht door oud-burgemeester H.M.A.J. van Asch van Wijck een leesclub opgericht die zich uitsluitend met geschiedenis bezig wilde houden: het Oudheidkun-

Leen Dorsman

Hoogleraar universiteitsgeschiedenis aan de
Universiteit Utrecht en redactielid van dit tijdschrift.

dig Gezelschap. De hoofddoelstelling van het gezelschap was ook het stichten van een verantwoorde historische bibliotheek. Omdat voorzitter Van Asch van Wijck een jaar later overleed, raakte de fut er al snel uit en in 1845 splitste een aantal leden zich af en begonnen wat nieuws, een Historisch Gezelschap. Hun ambitie reikte wat verder dan alleen een leesclub. Met name medeoprichter Lodewijk Visscher, hoogleraar Nederlands aan de universiteit, was in dat opzicht grenzeloos. Hij had in 1841 al een *Historisch Tijdschrift* opgericht dat over de geschiedenis van het hele Nederlandse taalgebied moest gaan, systematisch verslag wilde doen van nieuw buitenlands historisch onderzoek en ook nog eens de 'artistieke belangen' moest verdedigen 'onzer oude beeldhouwers, schilders, graveurs en bouwmeesters'. Ten slotte wilde het tijdschrift ook nog eens aandacht schenken aan het werk van de 'verdienstelijke opvolgers' van deze kunstenaars. Dat laatste betekende dat aan het tijdschrift ook nog een gezelschap verbonden was dat tentoonstellingen organiseerde van schilderijen die na afloop werden verlost. Het Historisch Tijdschrift had grote ambities, maar was inhoudelijk een rommeltje. Er stonden wat van die typische 19e-eeuwse statistische berichtjes in, zoals destijds ook in alle kranten te vinden waren ('de bevolking van Napels omvat op 1 januari 1841 337.868 zielen'). Eigenlijk was het tijdschrift een tussenvorm tussen de volksalmanak en een wetenschappelijk tijdschrift.

Binnenzijde van menukaart met Domkerk en gotisch raam voor het diner op 21 april 1908 gehouden tijdens de algemene ledenvergadering van het Historisch Genootschap.

□ TEKENING JOH. A. MOESMAN | HET UTRECHTS ARCHIEF, TEKENINGEN EN PRENTEN

Voorzitter van het nieuwe Historisch Gezelschap werd Lodewijk Visscher, die als neerlandicus door zijn tijdgenoten volledig afgeserveerd werd wegens een buitengewoon slechte en onzorgvuldige bronnenuitgave van het middeleeuwse toneelstuk *Ferguut* (een 'cacographie' volgens zijn Leidse collega Matthijs de Vries). Een van de 'voorlopige grondbepalingen' van de nieuwe vereniging luidde dat het bestond uit wetenschappelijke beoefenaars van de geschiedenis en dat het inzonderheid tot doel had 'de bevordering van geleerde nasporingen en de studie der bronnen'. In 1846 werden verschillende secties en commissies ingesteld, bijvoorbeeld een museumcommissie voor het beheren van een collectie munten, penningen, portretten en handschriften. Ook was er een archeologische commissie, een publicatiecommissie en een museumcommissie. Wekelijks zou de vereniging bijeenkomen in een kamer in het stadhuis en de zogenaamde werkende leden zouden dan een korte presentatie geven of een voordracht houden. Van alle activiteiten werd verslag gedaan in een tijdschrift: de *Kronijk*. Ook werden er kleine bronnen gepubliceerd in een uitgave die de titel *Berigten* kreeg. Grootse plannen dus, maar tegelijkertijd begon het ook te rommelen in het bestuur. Visscher werd solistisch optreden

verweten en andere bestuursleden golden als 'lastig en ongezellig', die ook 'onbewerkte en onleesbare dingen' instuurden voor de *Kronijk*. Toen in 1848 bleek dat de vrouw en zoon van Visscher een groot deel van de oplage van de *Kronijk* aan papierhandel *Mado* hadden verkocht (weliswaar om een drukkersknecht te helpen die per ongeluk te veel had gedrukt) was de stok gevonden om de hond mee te slaan. Visscher werd de wacht aangezegd en er kwam een nieuw bestuur dat de taak van het Gezelschap omschreef als 'de beoefening der geschiedenis van het Vaderland in haar wijdesten omvang'.

Utrechtse elite

De nieuwe voorzitter - A.C.M. van Asch van Wijck, een zoon van de oprichter van het vroegere Oudheidkundig Gezelschap - moest er hard aan trekken om het 'in zijn grondvesten geschokte en waggelend gebouw [...] van den algehelen ondergang te redden'. Toen in 1850 de rust was weergekeerd en het aantal leden begon toe te nemen, werd ook de naam gewijzigd in *Historisch Genootschap*. Steeds meer leden kwamen van buiten de stad: in 1851 waren

nog slechts 35 van de 104 leden uit Utrecht afkomstig en in 1860 waren dat er 49 van de 207. Toch rustte het fundament van het genootschap nog stevig op de Utrechtse elite. Als het nodig was namen zij hun verantwoordelijkheid voor het historisch erfgoed. Ze organiseerden bijvoorbeeld een enquête naar het Nederlandse archiefwezen. Hoe belangrijk dergelijke initiatieven waren bleek uit het antwoord van de archivaris van Gorinchem. Het archief bevond zich in een zogenaamde 'sekrete kast', die zo sekreet was dat alleen de burgemeester wist wat er in zat. Een andere archiefkast was gesloopt en daarbij was 'eene schromelijke berg oude stukken aan eenen jood verkocht als scheurpapier'.

Langzamerhand begon ook het wetenschappelijk karakter belangrijker te worden, waardoor het specifiek Utrechtse begon te verwateren. De Berigten kregen een nieuwe naam, ze gingen nu *Werken van het Historisch Genootschap* heten. Met name de komst van de Utrechtse archivaris Sam. Muller in 1878 als tweede secretaris is daarbij van groot belang geweest. Hij maakte van het *Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht*, zoals de officiële naam luidde, een professioneel nationaal genootschap. Daarmee werd deze opvolger van het kleine Oudheidkundig Gezelschap uit 1842 een van de wegbereiders van de moderne geschiedbeoefening in Nederland. Het Genootschap bleef tot 1969 inderdaad gevestigd te Utrecht, waarbij de voorzitter steeds een van de Utrechtse hoogleraren in de geschiedenis was. Toen fuseerde het met het *Nederlands Comité voor Geschiedkundige Wetenschappen* en ontstond het *Nederlands Historisch Genootschap*, dat de belangenbehartiger is geworden voor alle Nederlandse historici. De vestigingsplaats is inmiddels Den Haag, maar de wortels zijn onmiskenbaar Utrechts.

Literatuur

L.J. Dorsman en E. Jonker, *Anderhalve eeuw geschiedenis. (Nederlands) Historisch Genootschap 1845-1995* ('s-Gravenhage 1995).

Weerbarstig boek over collectie Aartsbisschoppelijk Museum

In 2012 bestond de verzameling middeleeuwse kunst van het Aartsbisschoppelijk Museum, onderdeel van Museum Catharijneconvent, 150 jaar. Ter gelegenheid van dit jubileum verscheen een boek over de ontstaansgeschiedenis. Het ziet er prachtig uit, maar laat de lezer met gemengde gevoelens achter.

Dit boek is gewijd aan de verzameling middeleeuwse kunst die Gerard van Heukelum, kapelaan aan de Utrechtse Catharinakerk (1859-1873), en aartsbisschop Andreas Schaepman tussen 1860 en 1882 hebben aangelegd. Hun kunstschat, die in 1882 onder de naam Aartsbisschoppelijk Museum een eigen rechtspositie kreeg, maakt deel uit van de basiscollectie van Museum Catharijneconvent. In 1862 was de verzameling zover gevorderd dat hoofdverzamelaar Van Heukelum van een *Muzeum* sprak. Vandaar dat nu het 150-jarig bestaan gevierd wordt. De collectie bevat vele juweeltjes, zoals de schitterende illustraties in het

boek laten zien. Zonder deze verzameling zou ons beeld van de laatmiddeleeuwse religiositeit veel schraler zijn.

Nieuwe katholieke identiteit

Het boek begint met een korte inleiding door Ton van Schaik over de positie van katholieken en de katholieke kerk aan de vooravond van de kunstverzameling. Deze uitleg is broodnodig. Helaas veronderstelt de auteur dat de lezer weet wat de Grondwet van 1848 voor katholieken betekend heeft. En vermeldt hij - zonder toelichting - de antipapistische woelingen in 1853, als reactie op het bericht dat Nederland weer ingedeeld zou worden in bisdommen, met Utrecht als zetel van de aartsbisschop. Een petitie tegen deze ontwikkeling werd door maar liefst 200.000 mensen ondertekend. Deze - in het boek niet genoemde - informatie is van belang, omdat zij laat zien hoe vijandig het klimaat was waarin de katholieke kerk zich weer een plaats in de samenleving moest veroveren. Na eeuwenlang in de schaduw gefunctioneerd te hebben, was de kerk versnipperd geraakt. Katholieken speelden nauwelijks een rol in het openbaar bestuur: Utrecht kende in 1848 maar één katholieke advocaat en één katholiek gemeenteraadslid, terwijl minstens 35 procent van de bevolking katholiek was. Zoveel is duidelijk: de Nederlandse katholieken moesten weer een nieuwe collectieve identiteit opbouwen en richtten daarvoor hun blik 'naar de

G.W. van Heukelum in 1908 of 1909.

□ FOTO J. HOLM | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

middeleeuwen'. Voortrekkers van deze beweging waren katholieken als J.G. le Sage ten Broek, W.F. Nuyens en Joseph Alberdingk Thijm.

Middeleeuwse mystiek

De hoofdmoot van dit boek is geschreven door Elmer Peters. Als kunsthistoricus was hij zes jaar op de bibliotheek van Museum Catharijneconvent werkzaam. Daar is hij in het archief van het Aartsbisshoppelijk Museum gedoken. In dit archief worden - vermoed ik, het wordt nergens toegelicht - de administratie, correspondentie en publicaties van Gerard van Heukelum bewaard. Zijn handel en wandel staan in dit boek centraal.

In het eerste hoofdstuk behandelt Peters het (internationale) klimaat, waarin de neogotiek vorm

krijgt. Het Nederrijngebied vormde een belangrijke inspiratiebron. Hier leefde het vraagstuk van de katholieke identiteit al iets langer. De Dom van Keulen werd niet toevallig tussen 1842-1880 voltooid. Kennis van de middeleeuwse bouwkunst moest in de praktijk verworven worden. Juist door de bouwactiviteiten aan de Keulse Dom groeide het Nederrijngebied uit tot een kenniscentrum. Tentoonstellingen en katholiekendagen voedden de belangstelling voor het middeleeuwse erfgoed.

In 1858 woonde Gerard van Heukelum, toen nog een seminarist, zo'n katholiekendag bij in Keulen. Zijn belangstelling voor de middeleeuwse (bouw) kunst was al eerder gewekt. In 1857 had hij kerken en musea in Antwerpen, Brussel en Parijs bezocht. Vooral

Boekbespreking

Elmer Peters, Naar de middeleeuwen. Het Aartsbisshoppelijk Museum in Utrecht vanaf het begin tot 1882. Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2012. ISBN 978 90 5345 453 4. 160 pagina's, € 29,95.

Llewellyn Bogaers

Cultuurhistorica, schreef een dissertatie over de laatmiddeleeuwse religiositeit: Aards, betrokken en zelfbewust, zie www.levendverledenutrecht.nl.

de combinatie van ambachtelijkheid en religieuze symboliek maakte indruk. Deze mystiek wilde hij uitdragen, zij moest het verbindende element worden in de nieuw te vormen katholieke identiteit. Voor zijn grootse visie, die het katholieke leven in Nederland diepgaand beïnvloed heeft, kreeg hij de steun van Andreas Schaepman die als president van het seminarie te Rijsenburg hoge verwachtingen had van de priesterstudent. Van Heukelum zou uitgroeien tot bisshoppelijk bouwcommissaris (1868). Veel aandacht gaat in het tweede hoofdstuk dan ook uit naar zijn bouwactiviteiten.

Om zijn doelstellingen bekend te maken bij de geestelijken van zijn bisdom richtte Van Heukelum in 1869 het St. Bernulphusgilde op, waarvan na verloop van tijd ook kunstenaars en architecten lid werden. Deze samenballing van krachten gaf een krachtige impuls aan de werkzaamheden van het Utrechts kwartet: architect Alfred Tepe, beeldkunstenaar Wilhelm Mengelberg, glazenier Heinrich Geuer en edelsmid Gerard Brom. De introductie van de nieuwe kerkelijke kunst stuitte in den lande ook op weerstand: Alberdingk Thijm vond Van Heukelum 'een ondermaats presterende nieuwelings' (p.72).

In het derde hoofdstuk staat de kunstverzameling centraal. Schaepman en Van Heukelum bekostigden die grotendeels uit eigen middelen. De middeleeuwse kerkenschat bestaat uit kelken, vaatwerk, schil-

Het Aartsbisschoppelijk Museum aan de Nieuwegracht F 406 (in 1890 gewijzigd in nr.20) ca. 1877

□ FOTO C. MARCUSSEN / UITGEVER J.M. MULLER JR. | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

derijen, beelden, textilia, handschriften en nog veel meer. De verzameling diende als inspiratiebron voor de nieuwbouw en (her)inrichting van kerken. Tijdens vormingsreizen opereerden de verzamelaars als ijzersterk duo. De kapelaan inspecteerde de sacristieën en pastoriezolders. Vaak keerden zij met een rijtuig vol vondsten huiswaarts. De kostbaarste stukken worden uitvoerig beschreven. Het vierde hoofdstuk beschrijft de inrichting van huize Loenersloot aan de Nieuwegracht tot Aartsbisschoppelijk Museum. Van Heukelum werd aangesteld als conservator en de opening in 1872 hoorde tot zijn *finest hours*: hij leidde de protestantse elite rond en bemerkte waardering. Hij zag het museum als een instrument om protestanten nader tot katholieken te brengen (p.118). Het boek eindigt met een korte beschouwing van Sible de Blauw, voorzitter van de Stichting Aartsbisschoppelijk Museum, over de betekenis van deze collectie in de 21e eeuw. Net als Van Heukelum ziet hij Museum Catharijneconvent als een kenniscentrum van christelijke kunst in Nederland.

Een publieksboek?

Zo samengevat lijkt dit een coherent boek, maar dat is het niet. Met dit dilemma heb ik geworsteld: het boek is als publieksboek uitgegeven, maar

blijkt een kunsthistorische monografie, voor ingewijden geschreven. Voor een uitvoerige bespreking in een publiekstijdschrift als *Oud-Utrecht* beoordeel ik het boek vooral op leesbaarheid en toegankelijkheid en hier schort het aan. Om te beginnen ontbreekt een inleiding, waardoor onduidelijk blijft wat er met dit boek beoogd werd, voor welk publiek het geschreven is, en waarom het in 1882 eindigt. Er is geen hecht doorgecomponeerd concept. Curieus genoeg biedt de samenvatting aan het einde van het boek het meeste inzicht. Hier wordt een rode draad aangebracht en worden belangrijke data genoemd, die in het boek zelf niet te vinden zijn. Deze discrepantie moet toch waargenomen zijn door de onbekende auteur van dit stuk?

De auteurs nemen de niet-ingevoerde, maar wel geïnteresseerde lezer niet mee: het betoog is onsystematisch en wisselt regelmatig van perspectief. Hierdoor ontstaan losse eindjes en raakt deze lezer het spoor bijster. Relevante informatie ontbreekt, details worden overbelicht en er zijn onbegrijpelijke uitweidingen. Om maar een voorbeeld te geven: waarom begint het eerste hoofdstuk met een uiteenzetting over het debat 'fabrieksproductie van devotionalia of handwerk'? De belichting van de neogotiek en de hoofdpersoon is ambivalent. Al in de eerste alinea merkt Peters op dat de sterke fixatie op vroeger eeuwen voor nogal wat conventioneel maatwerk gezorgd heeft 'dat de huidige beschouwer weinig reden tot blijdschap geeft' (p.15). Dit moedigt de lezer niet aan om van de neogotiek kennis te nemen. Ondanks zijn tomeloze inzet krijgt Van Heukelum geen goede pers, steeds weer klinkt door dat hij zelfvoldaan was, op zijn best een ijverig verzamelaar (bovenal p.118-119). Zijn gerenommeerder maar even eigenzinnige en goed georganiseerde concurrenten als Alberdingk Thijm en Cuypers zagen hem als een dilettant en reageerden schamper op zijn succes.

Wat was naar mijn mening de tragiek van Van Heukelum? Als jong, energiek kapelaan had hij - in samenwerking met de aartsbisschop - de bevoegdheid en daadkracht om zijn ideaal te

realiseren, los van de gestaalde kaders. In zijn kunstcollectie laat Van Heukelum zich als een integer mens kennen, met het hart op de goede plaats. De vele afbeeldingen geven de lezer ruimte om zelf te oordelen.

Kracht en zwakte

Wat is de kracht van Peters' monografie? Dat hier voor specialisten veel waardevolle nieuwe informatie te vinden is over (inter)nationale aspecten van de kunstverzameling. Wat is de zwakte? Dat het onvoldoende ingaat op de brede maatschappelijke context en nauwelijks de discussie aangaat met de historiografie. Het is sterk naar binnen gekeerd. Redactie en uitgever hebben, vreemd genoeg, niet opgemerkt dat deze tekst niet geschikt is voor een publieksboek. Het hoort in een kunsthistorische reeks thuis. Nu zijn het vooral de prachtige afbeeldingen die het boek moeten redden. Zal het voldoende zijn?

Een weids perspectief

Dit boek is een gemiste kans om een breed publiek kennis te laten maken met een onderbelicht hoofdstuk in de Nederlandse geschiedschrijving: de emancipatie van een achtergestelde autochtone bevolkingsgroep in een vijandig tijdgewricht.

Was het als publieksboek geschreven, vanuit vragen die de geïnteresseerde leek aan Van Heukelum c.s. had willen stellen, dan was er een coherent boek verschenen dat niet alleen inzicht had gegeven in het toenmalige politiek-religieuze en culturele klimaat, maar ook een brug had geslagen naar nu. De thematiek raakt immers aan menig hedendaags thema: de manifestatie van een religieuze minderheid in de openbare ruimte; particulier initiatief, cultureel ondernemerschap en marketing; de (on)mogelijkheden van historische reconstructie, relevant nu er gesproken wordt over de herbouw van het schip van de Utrechtse Domkerk. Zo'n publieksboek hadden de kerkschat en zijn verzamelaars verdiend. Mijmerend over tijd, context en betekenis van de verzameling doemt dit weidse perspectief op en dat is mede te danken aan het pionierswerk van Elmer Peters.

Agenda en berichten

Voorjaarsledenvergadering

Deze vindt plaats op *donderdag 16 mei* om 19.30 uur in het Jongeriuscomplex, Kanaalweg 64 in Utrecht. De inloop is vanaf 19.00 uur. Zie voor de agenda en stukken de bijlage bij dit nummer.

Historisch Café

Op *vrijdag 12 april* 17.15 uur houdt Joop van Markesteijn een lezing over Hoogh Boulandt, het voormalig terrein van het Stads- en Academisch Ziekenhuis (AZU). Hij vertelt over de periode van midden 10e eeuw tot de 19e eeuw - waar bij het Duitse Huis, de Geertekerk en de Smeetoren een markant geheel vormden -, en over de veranderingen in dit gebied sindsdien.

In dezelfde zaal vindt van 15.30 tot 16.30 uur een (gecostumeerde) try-out plaats van een productie van Binnenstadskoor Zangria en diverse acteurs rond de Engelse componist Edward Elgar (1857-1934). Toegang tot deze productie o.l.v. Paul Krijnen, regie Geertien Klijn, is gratis (vrijwillige bijdrage).

Op *vrijdag 10 mei* spreekt Go Bruëns, architectuurhistorica over moderne woningbouw en de populariteit van traditionele ontwerpen met bruine baksteen, een erker en een puntdak.

Het Historisch Café vindt plaats op de eerste verdieping van het Bartholomeus Gasthuis, Lange Smeestraat 40. Toegang is gratis, zaal open vanaf 17.00 uur.

Rondleiding Pastoe

Op *woensdag 17 april* verzorgt architectuurhistorica Go Bruëns twee rondleidingen bij Pastoe, Rotsoord 3. Het bedrijf bestaat dit jaar 100 jaar en presenteert in de Kunsthal Rotterdam de tentoonstelling 'Pastoe, 1913-2013, 100 jaar vernieuwing in vormgeving'. De rondleidingen starten om 13.30 en 15.00 uur en duren ca. 75 minuten; deelnamekosten bedragen € 5,- per persoon.

U kunt zich opgeven bij Anne Marie Molensky op maandag 15 april tussen 15.00 en 17.00 uur (030) 258 11 20 (s.v.p. niet inspreken op voicemail).

Aanmelding Buitendag

Voor de tweede bijzondere activiteit in het kader van de lustrumviering, de *Utrechtse Buitendag* op *zaterdag 15 juni* (zie de achterzijde van dit nummer) kunnen uitsluitend (huisgenoot) leden zich aanmelden tegen betaling van € 30,- per persoon (geen introducties). Dat kan op twee manieren:

- Op *dinsdag 21 mei* via de website www.oud-utrecht.nl: klik op Agenda, kies Utrechtse Buitendag en vul daar uw gegevens in. U kunt daar direct betalen via Ideal als u gebruik maakt van internetbankieren; anders kiest u voor een andere betaalwijze (zie verder bij de telefonische aanmelding). U ontvangt na uw inschrijving en betaling een e-mail als toegangsbewijs. Vergeet deze niet uit te printen.

- Op *dinsdag 21 mei 2013* telefonisch tussen 10.00 en 12.00 uur bij Wim Deijkers: (030) 236 45 47. U wordt verzocht om direct na uw inschrijving een bijdrage van € 30,- over te maken op rekeningnummer 56066 t.n.v. de Vereniging Oud-Utrecht te Utrecht o.v.v. 'Utrechtse Buitendag'. Uw bijdrage zal uiterlijk op 8 juni 2013 op die rekening gestort moeten zijn. Daarna ontvangt u

per post een bewijs van deelname, dat tevens uw entreebewijs is. Latere stortingen maken uw aanmelding ongeldig.

Bij overschrijding van het maximale aantal mogelijke aanmeldingen wordt een wachtlijst aangelegd.

Vacature penningmeester

In mei 2014 wordt de functie van penningmeester van de Vereniging Oud-Utrecht vacant, omdat de huidige penningmeester van plan is zijn werkzaamheden dan te beëindigen.

Het bestuur van Oud-Utrecht nodigt u uit te solliciteren naar deze functie.

De penningmeester van Oud-Utrecht heeft de volgende taken:

- het beheren van de geldmiddelen van de vereniging;
- het innen van de contributies en andere bijdragen;
- het beleggen van gelden van de vereniging;
- het voeren van de ledenadministratie;
- het voorleggen van de begroting aan de ledenvergadering;
- het voorleggen van de jaarrekening aan de ledenvergadering.

De penningmeester is q.q. bestuurslid van de Stichting Steunfonds Oud-Utrecht.

De penningmeester wordt ondersteund door de ledenadministratie, deze int de contributies en beheert het ledenbestand.

Als u belangstelling heeft voor deze bestuursfunctie, neem dan vóór 1 mei contact op met de secretaris van de vereniging, Menno Wiegman, secretariaat@oud-utrecht.nl of 0647 980 928.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 86e jaargang nr. 2 / april 2013 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 3: 1 mei 2013

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: € 2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief Hamburgerstraat 28, Selexyz Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220, Museum Catharijneconvent Lange Nieuwstraat 38 en Utrecht Toerisme Domplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Leen Dorsman, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafische Services

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. (Heins) Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB

Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB

Utrecht **Ledenadministratie** ING-bank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. *Opzegging* van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** € 30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap € 12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 17,50 / bedrijven € 50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Utrechtse Buitendag

15 juni 2013

Na het feestweekend van 16 en 17 maart zet de Vereniging Oud-Utrecht de lustrumactiviteiten voort op 15 juni met een bezoek aan Zeist en Soesterberg.

Programma

Ontvangst (09.00 uur), lunch, borrel en lezingen vinden alle plaats in Hotel Theater Figi in Zeist.

- Ochtend - Inleidingen over de geschiedenis van het Zeisterbos (Hans Zijlstra) en over het herstel van de Bossloot, een oude sprengenbeek (Hans Havers). Aansluitend rondleidingen in het Zeisterbos
- Middag - Inleidingen over de geschiedenis van de vliegbasis Soesterberg (Kees Volkers) en over de plannen voor de nieuwe inrichting van het terrein van de voormalige vliegbasis (Chris Bakker). Aansluitend verkenning van het terrein per bus en te voet.
- Afsluiting - Borrel in het atrium van Hotel Figi waar een historische foto-expositie te zien is, georganiseerd door het Zeister Historisch Genootschap.

Aanmelding: alleen voor leden, zie onder Agenda op pagina 55.

Wordt lid of maak een ander lid!

Voor slechts € 30,- per jaar wordt u lid of kunt u iemand daarvoor opgeven.

Meer informatie

Kijk op www.oud-utrecht.nl of stuur een email: ledenadministratie@oud-utrecht.nl

hart
voor
historie
en
cultureel
erfgoed
in
Utrecht

Oud@Utrecht⁹⁰

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

LISMAN
EN **LISMAN**
BOUW & VASTGOED

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl